

Xantippene

Lillesands-kvinner på barrikadene på 1970-tallet

Berit Eide Johnsen

I begynnelsen av mai 1968 protesterte 600 studenter ved Sorbonne-universitetet i Paris mot eksamens- og undervisningssystemet. Det utviklet seg til massedemonstrasjoner og gatekamper, og noe som minnet om de revolusjonære opptøyene som Frankrikes historie viser så mange eksempler på. Studentene slo seg sammen med arbeidere, og i slutten av mai var seks millioner arbeidere i streik i Frankrike. Uroen spredte seg videre til Berlin og London, og til Norge.¹ Selv om protestene oftest startet med en kritikk av forholdene ved det aktuelle lærestedet, videreutviklet de seg som regel til en generell samfunnskritikk på marxistisk – og til dels anarkistisk – grunnlag.

Ved norske universiteter, der antallet studenter hadde økt fra 1960, var det først og fremst kampen mot EEC fram mot folkeavstemningen i 1972 som virket mobiliserende.² Men også utenrikspolitiske saker hadde betydning. Både hippiebevegelsen og antikrigsbevegelsen i USA knyttet til protestene mot Vietnamkrigen var velkjent i Norge og fikk betydning for norsk ungdom. Politisk radikalisering, ungdomsopprør, studentopprør og kvinnefrigjøring skulle de neste årene prege den vestlige verden og endre den for alltid. Nå var det snakk om bevisstgjøring, kampanjer,

1 Store norske leksikon, «Studentopprøret» <http://snl.no/studentoppror>, lastet ned 9.03. 2013.

2 Danielsen (red.) 2013: 27.

aksjoner og demonstrasjoner. Den private sfære og familielivet ble trukket inn i diskusjonen på en langt tydeligere måte enn tidligere.

Mange har fattet interesse for dette helt spesielle tiåret, 1970-tallet. De som har skrevet om de radikale politiske bevegelsene og kvinnebevegelsen, er både de som selv var aktive på 1970-tallet og forskere fra flere fag – enkelte av de sistnevnte også med utgangspunkt i sine personlige erfaringer.³ Yngre forskere, som ikke selv var aktive den gang, har kastet et nytt blikk på det som hendte, og foretatt nye analyser. Bevegelsene er også blitt satt inn i en større politisk og samfunnsmessig ramme.⁴ Det finnes altså et omfattende minne- og forskningsmateriale. Men i stor grad er det nasjonale og internasjonale forhold, storbyene og universitetene som har vært i fokus. I dette kapitlet er temaet kvinneaktivismen på 1970-tallet slik den utfoldet seg i den lille sørlandsbyen Lillesand. En av de store kampsakene ute i den store verden – kvinnesaken – avspeilte seg nemlig i lokalsamfunnet og fikk sin helt særegne form og utvikling der. Et lokallag av Kvinnefronten ble startet i april 1973. Høsten 1975 meldte medlemmene seg ut av Kvinnefronten sentralt og endret navn til Xantip-pene. Etter noen aktive år ebbet aktivitetene ut mot slutten av tiåret.

Hvem var kvinneaktivistene i Lillesand, og hva opponerte de mot? Hvordan posisjonerte det lokale Husmorlaget – en tradisjonell kvinneorganisasjon – seg? I det følgende skal vi se på noen av de sentrale politiske kampsakene, men også de nye organisatoriske formene og kulturelle uttrykkene. Bakgrunnsteppet er den generelle situasjonen – mer spesifikt internasjonal og norsk kvinnebevegelse, utviklingen av kvinnerollen samt kvinners politiske deltakelse i etterkrigstidens sosialdemokratiske velferdssamfunn. Det er derfor først nødvendig å danne seg et inntrykk av det norske samfunnet i etterkrigsårene, med særlig vekt på 1970- og 80-tallet. Deretter vil det bli tegnet et bilde av Lillesand på denne tiden, før oppmerksomheten rettes mer spesifikt mot den lokale kvinnekampen, sett på bakgrunn av den nye kvinnebevegelsen i Norge, som særlig hentet sin inspirasjon fra USA.

3 Aanesen (red.) 2018 er en av bøkene med forfattere som selv var aktive i 1970-årenes kvinnebevegelse.

4 Se blant annet Blom og Sogner 1999; Blom mfl. 2007; Danielsen (red.) 2013; Aanesen (red.) 2018.

Norge - vekst, velstand og endringer av kvinnerollen

I Norge var 1950- og 60-årene preget av økonomisk vekst, industriell ekspansjon, oppbygging av velferdsstaten og politisk stabilitet. Arbeiderpartiet hadde en dominerende rolle i politikken. Dette var epoken til «ettpartistaten» og «den sosialdemokratiske orden».⁵ Kjønnsmønstret og forståelsen av kjønn hadde ikke endret seg merkbart siden mellomkrigstiden.

Fra 1950-årene minket forskjellene mellom husmoren i byen og husmoren på landet. På gårdene hadde utførelsen av arbeidsoppgavene endret seg gradvis ut over 1900-tallet, særlig etter som maskiner ble tatt i bruk, men nå som før var det visse oppgaver som tilhørte kvinnenes domene, og andre mennenes.⁶ Industrien var en gjennomført maskulin arbeidsplass som kontrasterte den feminine kvinnerollen i hjemmet. Både menn og kvinner hadde sine egne nettverk som innbefattet sosiale arenaer, klubber og foreninger.

Dette var husmorens glansperiode med hjemmевærende mor og utearbeidende far. I 1950 var mer enn halvparten av alle voksne kvinner i Norge registrert som husmødre i den offisielle statistikken.⁷ Etterkrigstidens sosialdemokratiske velferdssamfunn ble altså bygd opp rundt det tradisjonelle husmor- og forsørgersystemet.

I kontrast til 1950- og -60-årene var 1970-årene og første halvdel av 1980-årene preget av oppbrudd og forandring. Fra midten av 1970-årene sank sysselsettingen i norsk industri dramatisk, og skipsfarten gikk inn i en alvorlig krise. Arbeidsledigheten økte. Politisk stabilitet ble avløst av økt polarisering, og en «høyrebølge» førte til at Høyre i 1981 overtok regjeringsmakten, i årene 1983-86 sammen med andre borgerlige partier. I 1986 kom Arbeiderpartiet igjen i regjeringssposisjon.⁸

5 Blom og Sogner 1999: 325.

6 Mekanisering, spesialisering og strukturrasjonalisering førte til sterk reduksjon av kvinnearbeid i jordbruket fra 1950-årene. Menn overtok fjøsarbeid og melkeproduksjon da maskinene kom. Blom og Sogner 1999: 318.

7 Danielsen 2002: 53.

8 Blom og Sogner 1999: 302.

Kvinners deltakelse i politikken endret seg også i 1970-årene. Over hele landet vant kvinnene fra da av innpass på alle nivåer i vårt politiske liv. Fram til slutten av 1960-årene utgjorde kvinner mindre enn ti prosent av representantene i kommunestyre, storting og regjering i Norge. Likevel var dette en betydelig økning fra mellomkrigsårene, da kvinner var nesten totalt fraværende i styre og stell.⁹

Et annet viktig og relevant utviklingstrekk er kvinners utdanning og yrkesdeltakelse. Mellom 1960 og 1970 steg kvinners andel av studenter ved høyere læresteder fra 20 til 29 prosent, samtidig som det totale antall studenter økte. Men selv om andelen gifte kvinner med yrke utenfor hjemmet samtidig ble fordoblet, var bare 25 prosent av norske kvinner registrert som yrkesaktive med egen inntekt i 1970. Snau 20 prosent av alle gifte kvinner hadde et yrke utenfor hjemmet, mens det gjaldt nesten halvparten av de ugifte kvinnene.¹⁰ Andelen yrkesaktive kvinner var lavere i Norge på den tiden enn i de andre nordiske landene.¹¹ Men langsomt ble det tradisjonelle mønsteret erstattet av den modellen vi kjenner i dag: To forsørgere i hver familie. Fra første del av 1970-tallet la dette idealet premissene for endringene innen den offentlige familiepolitikken.¹²

1970-tallet var tiåret da kvinnene virkelig kom inn på arbeidsmarkedet. Unge jenter satset på utdanning. Kvinner som hadde vært hjemme med små barn, gikk ut i yrkeslivet igjen. Mange fikk seg utdanning i voksen alder for å stå bedre rustet til yrkeslivet. I 1979 hadde 70 prosent av beskattede ektepar to skattbare inntekter. Nå var toinntektsfamiliene i klart flertall.¹³ Samtidig skjedde store endringer i samlivsmønsteret: Antall skilsmisser økte, og flere valgte samboerskap.¹⁴

Yrkesaktivitet for kvinner med små barn bød på mange praktiske problemer. I 1970 var fødselspermisjonen på 12 uker, og bare tre prosent av barn under sju år hadde adgang til barnehage i Norge.¹⁵ Barnehagedek-

9 Blom og Sogner 1999: 321.

10 Blom og Sogner 1999: 304 og 345. Tabell 1. Kvinner over 16 år. 1970: 25,4 % yrkesaktive kvinner i alt, 46 % ugifte, 19,6 % gifte og 19,4 % før gifte.

11 Danielsen (red.) 2013: 65.

12 Danielsen (red.) 2013: 25.

13 Blom og Sogner 1999: 313.

14 Marte Ericsson Ryste: «I tiden: 1970-tallet», <http://fortellingeromhenne.no>, lastet ned 30.11. 2012.

15 Blom og Sogner 1999: 314. I 1990 var barnehagedekningen 36 prosent.

ningen var den laveste i Norden. Fulltids barnehage ble en av de viktigste kampsakene for de unge kvinneaktivistene i Lillesand. Men hvordan var den småbyen de kom til – eller kom tilbake til? Før vi går mer spesielt inn på den lokale kvinnekampen, er det nødvendig å trekke fram noen karakteristiske trekk ved den lille sørlandsbyen i tiårene etter andre verdenskrig.

Småbyen Lillesand – mangfoldig, men tradisjonell

Politisk og kulturelt hadde det lillesandske lokalsamfunn i årene etter andre verdenskrig ikke ensidigheten ved seg, snarere mangfoldet. Kystbondekulturen i Høvåg, bondekulturen i Vestre Moland, småbyen Lillesands borgerlige kultur ispedd sjøfartskultur og arbeiderkultur, i stor grad knyttet til industriarbeidsplassene, ga variasjon. Likevel hadde lokalsamfunnet et gjennomgående tradisjonelt preg. Folk som kom utenfra og bosatte seg i Lillesand på 1950- og 1960-tallet, kunne gjerne føle at tiden hadde stått stille der, at småbyen hadde noe «gammeldags» ved seg. Slik var det – og slik fortsatte det i stor grad å være – selv om Lillesand var i sterk vekst fra 1960-tallet, drevet fram av bedre kommunikasjoner, industrietableringer og nye arbeidsplasser innen handel og håndverk, skole og annen offentlig virksomhet. Kommunens innbyggertall økte med nærmere 50 prosent fra 1960 til 1980, fra 4 774 til 6 969 innbyggere.¹⁶

Kjønnsrollene, yrkene og arbeidsdelingen i Lillesand var altså preget av sjøfartskulturen, jordbrukskulturen og industriarbeiderkulturen, men også av tradisjonelle religiøse normer. Kvinnen og mannen hadde ulike klart definerte roller og funksjoner både i arbeidslivet, i sosiale sammenhenger og i hjemmet. Mange menn seilte til sjøs, og kvinnene hadde mer enn nok med å ta seg av hus og hjem mens de var borte. Og borte kunne de være i år av gangen.

¹⁶ Statistisk sentralbyrå (SSB), Befolkning: Folketall, <https://www.ssb.no/befolkning?de=Folke-tall,lastet+ned+28.09.2018>. Til sammenlikning var folketallet i det området som i dag utgjør Lillesand kommune, 5 969 i 1890 (da befolkningen var på sitt høyeste) og 4 649 i 1950, altså en nedgang på 22 prosent i løpet av 60 år. Befolkningsveksten startet svakt i 1950-årene, for så å tilta i det neste tiåret.

Lillesand hadde sin egen husmorskole på Møglestu, etablert allerede i 1912. I husmorskolens jubileumsberetning fra 1962 ble det fastslått: «Uansett hva tiden kan by på av tekniske fremskritt, er hjemmet – som det alltid har vært – i første rekke avhengig av husmoren.»¹⁷ Hver høst og vår tilegnet 36 jenter seg teoretisk kunnskap og praktiske ferdigheter i det krevende husmoryrket. Kunnskapsoverføring fra mor til datter var ikke nok.¹⁸

For de fleste kvinner i Lillesand som giftet seg i 1950- og -60-årene, var det selvsagt at de skulle være hjemmeverende og ta seg av hus og barn, selv om de hadde en utdanning og hadde hatt et yrke før de giftet seg. En husmors hverdag var fylt av barnepass, rengjøring, klesvask, rydding, matlaging, innkjøp, vedlikehold og produksjon av klær. Hjelpemidlene var få, men de kom gradvis ut over 1950-tallet, blant annet støvsuger, vaskemaskin og kjøleskap. Samtidig som det ble mindre vanlig med hushjelp og hjemmearbeidende døtre, ble hjemmene mer lettstelte.¹⁹ Dette var også tiden for «tupperware»-selskaper (det vil si *homeparties* med salg av plastprodukter) og syklubber.

Høyre og Venstre var de største politiske partiene i Lillesand, men også Kristelig Folkeparti og Arbeiderpartiet var representert i kommunestyret. I tiårene etter andre verdenskrig tilhørte ordførerne enten Høyre, Venstre eller Kristelig Folkeparti.²⁰ Men også der ble politikken – i alle fall til en viss grad – påvirket av 1970-tallets radikaliserings, ikke minst ved at kvinnene for alvor gjorde sitt inntog.

I det kommunestyret som trådte sammen i Lillesand i januar 1960, var tre av de 21 representantene kvinner – to fra Høyre og én fra Kristelig Folkeparti. Men da det knapt to år senere, i september 1961, ble avholdt ekstraordinært kommunevalg i forbindelse med at de tre kommunene Lillesand, Vestre Moland og Høvåg skulle slås sammen fra 1. januar påfølgende år, var det derimot bare menn som ble valgt.²¹

17 Dannevig 1962: 35-39; 62.

18 Danielsen 2002: 24.

19 Danielsen 2002; Blom og Sogner 1999: 317-18. Det var en «husmorisering» av Norge helt fra mellomkrigstiden til 1960-tallet. Etterkrigsmaskuliniteten var en forsørgermentalitet der mannen skulle ha lønnet arbeid og kvinnen være hjemme. Danielsen (red.) 2013: 186, note 23 og 203.

20 Kristelig Folkeparti hadde ordføreren 1946-51 og 1974-75, Venstre hadde ordføreren 1958-67 og Høyre de øvrige årene: 1952-57, 1968-73 og fra 1976 og helt til i dag.

21 *Lillesands-Posten* 11.09.1959; 29.09.1959; 14.09.2012 – om valgene i 1959 (for perioden 1960-61) og 1961 (for perioden 1962-63).

Ved kommunevalget høsten 1963 var igjen tre kvinner på plass blant de nå 29 kommunestyrerepresentantene – to fra Høyre og én fra Venstre.²² Åtte år senere, i 1971, ble antall kvinner i Lillesand kommunestyre doblet. De seks kvinnene som da ble valgt, tilsvarte en andel på vel 20 prosent. Høyre hadde nå tre kvinner, og Senterpartiet, Venstre og Arbeiderpartiet én kvinne hver i kommunestyret.²³ Hakon A. Østberg (H), ordfører fra 1968 til 1973, uttalte til *Lillesands-Posten*: «Jeg er meget godt fornøyd med Høyres valg. Spesielt glad er jeg for at vår gruppe fikk tre kvinner samt to representanter fra tidligere Høvåg kommune [...]»²⁴ Eigil Bjørk Knudsen (KrF), som toppet sitt partis liste og satt som ordfører de to siste årene av valgperioden (1974–75), fikk ingen kvinner med seg i sin kommunestyregruppe. Men han bemerket overfor lokalavisen at det «denne gangen var enkelte kvinnelistetendenser, selv om dette på ingen måte syntes å ha vært organisert».

Ved valget i 1975 ble sju kvinner valgt inn i Lillesand kommunestyre. Men dette var ikke noen sensasjonelt sterk kvinnerepresentasjon i FNs internasjonale kvinneår. *Lillesands-Posten* kommenterte det slik: «Ellers er å merke seg at det tross Kvinneåret ikke er kommet flere kvinner med enn i forrige periode. Tallet er syv som i nåværende kommunestyre, fordelt på partiene med tre fra Kristelig Folkeparti, to fra Høyre, en fra Arbeiderpartiet og en fra Venstre.»²⁵ De sju kvinnene utgjorde 24 prosent av kommunestyret.

To nye partier ble representert i Lillesand kommunestyre i 1975: Det Nye Folkepartiet og Sosialistisk Venstreparti, hver med én representant.²⁶ Åse Bentzen, ledende Xantippe, stod dette året på listen til Sosialistisk Venstreparti, og ble andre vararepresentant.

22 En av kvinnene som ble valgt inn for Høyre, var Elise Gathe, sentral i Lillesand Husmorlag.

23 *Lillesands-Posten* 24.09.1971.

24 Dette og følgende sitat fra *Lillesands-Posten* 28.09.1971.

25 *Lillesands-Posten* 19.09.1975.

26 Det Nye Folkeparti oppstod som følge av splittelsen i Venstre i 1972. Partiet skiftet i 1980 navn til Det Nye Folkepartiet. I 1988 ble partiet igjen slått sammen med Venstre, [https://nn.wikipedia.org/wiki/Det_Liberale_Folkepartiet_\(1972–1988\)](https://nn.wikipedia.org/wiki/Det_Liberale_Folkepartiet_(1972–1988)), lastet ned 31.01.2018. Sosialistisk Venstreparti (SV) ble stiftet i 1975, men hadde sine røtter i Sosialistisk Folkeparti (SF) og i valgsamarbeidet Sosialistisk Valgforbund (1973–75), https://no.wikipedia.org/wiki/Sosialistisk_Venstreparti, lastet ned 31.01.2018.

Åtte år senere, i september 1983, ble 11 kvinner valgt inn i det nye kommunestyret i Lillesand. Kvinneandelen var nå oppe i 38 prosent, høyere enn noen gang tidligere. Alle partiene bortsett fra Det Nye Folkepartiet og Senterpartiet hadde kvinner med i sin kommunestyregruppe. Fire av Høyres ti representanter var kvinner, og begge de to fra Venstre. I Arbeiderpartiet var to av de sju representantene kvinner. Kristelig Folkeparti og Fremskrittspartiet hadde én kvinne hver. Lenge så det ut til at en Xantippe skulle få plass blant de folkevalgte, nemlig Reidun Lia fra Sosialistisk Venstreparti. Men fintellingen gjorde det klart at sistemandatet gikk til Senterpartiet, slik at Sosialistisk Venstreparti som tidligere ble representert av en mann. I kampen om sistemandatet var det bare to stemmer som skilte!²⁷

Som vi har sett, økte kvinneandelen i Lillesand kommunestyre i etterkrigstiden. Men det var ikke det samme som at likestillingen og tilretteleggingen for at kvinner kunne ta lønnet arbeid, økte – i alle fall ikke så raskt som noen unge tilflyttere ønsket. De lokale forholdene var på ingen måte tilpasset kravene til de unge ekteparene som skulle etablere seg, og kvinnene som skulle forme sine liv etter nye standarder. Her var for eksempel ingen fulltids barnehage, bare en barnepark som holdt åpent fire timer daglig. Sterkt inspirert av den nye, internasjonale kvinnebevegelsen stilte noen unge kvinner i Lillesand nå krav om likestilling og tilretteleggelse for yrkesdeltakelse. Kvinnerollen ble satt under debatt.

Den spede begynnelsen

De var født i 1940- og 50-årene, og tilhørte etterkrigstidens babyboomgenerasjon.²⁸ Mange hadde fått seg en relativt kortvarig – og noen en litt lengre – utdanning fra lærerskole, høyskole eller universitetet. De tok sikte på en fulltids jobb, de fleste innenfor det offentlige og mange som lærere. De kom til – eller kom tilbake til – Lillesand på 1960- og 70-tallet. De kom til et samfunn som ennå stod med ett ben i den trange

²⁷ *Lillesands-Posten* 16.09.1983.

²⁸ Stigningen i fødselstallene i Norge nådde et høydepunkt etter 1945. Det var også relativt høye fødselstall fram til slutten av 1960-årene, før fødselstallene sank kraftig ut over 1970-tallet til et lavmål i 1983. Blom og Sogner 1999: 303-4.

mellomkrigstiden, de harde krigsårene og de nøysomme etterkrigsårene, men som også hadde opplevd de første tegnene på det velstandssamfunnet som skulle utvikle seg de neste årene. De kom til et samfunn med tradisjonelle kjønnsroller.

De unge som kom til Lillesand i 1960- og 70-årene, hadde selv vokst opp i tradisjonelle familier og var velkjent med den vanlige måten å innrette seg på i ekteskapet. Nå var de nygifte, og de fleste hadde med største selvfølgelighet tatt sin manns etternavn.²⁹ Småbarna kom. Men de ville ikke inn i det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret. De ville ut i arbeidslivet. De visste at formell likestilling for lengst var gjennomført i Norge. Men reell likestilling var det likevel ikke, verken i privatlivet eller yrkeslivet.

Historien til Kvinnefronten i Lillesand (fra 1975 Xantippene) kan føres tilbake til året 1968. Reidun Lia og Åse Bentzen (som i 1982 tok tilbake sitt pikenavn Friis Endresen) var kommet til Lillesand som lærere midt på 1960-tallet. De ble med i en «engelsk-klubb» der det ble diskutert samfunnsspørsmål og litteratur, og der det viste seg å være store politiske motsetninger. De ble kjent med en annen lærer fra Lillesand, Arna Høegh-Omdal, og bibliotekar Kristin Lindeberg (som siden tok tilbake sitt pikenavn Meinich Knutsson), som også nylig var kommet til Lillesand. De var unge yrkeskvinner, de fleste i full jobb, eller på vei ut i jobb. De fikk etter hvert kunnskaper om den nye kvinnebevegelsen i Norge og internasjonalt, og anså seg som kvinnesakskvinner. Men ikke alle var i utgangspunktet politisk radikale og heller ikke aktive i lokalpolitikken.³⁰

Den nye kvinnebevegelsen

Den nye kvinnebevegelsen vokste først fram i USA på slutten av 1960-tallet.³¹ Kvinnene problematiserte kvinneligheten, morsrollen, ekteskapet og kjønnsrelasjonene, og formet slagordet «Det personlige

29 Flere tok siden tilbake sitt pikenavn.

30 Intervju 15.08.2012 med Åse Friis Endresen. Både Reidun Lia og Arna Høegh-Omdal var i utgangspunktet høyrekvinner, Åse Friis Endresen kom fra arbeiderpartifamilie og var også med i styret i lokalavdelingen av Folkebevegelsen mot EEC. Hun og mannen Tore Bentzen var med og startet det lokale SF i 1971.

31 Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11.2012.

er politisk».³² Fra 1967 ble kvinnekampen koplet til protest mot krigen i Vietnam. I september 1970 ble de første gruppene som kalte seg «nyfeministiske», stiftet i USA. Omtrent samtidig vokste europeiske kvinnegrupper fram etter mønster av de amerikanske. Disse kvinnebevegelsene hadde koplinger til nasjonale forhold og radikale bevegelser som oppstod på denne tiden, både studentopprør, streikebevegelser og protestbevegelser. Det var først og fremst yngre, intellektuelle kvinner fra middelklassen som preget den nye kvinnebevegelsen. De opplevde kjønnsrollemønsteret og arbeidsdelingen i hjemmet – det at kvinnene primært hadde ansvar for husarbeid og barnepass – som et hinder for yrkeskarriere og politisk engasjement. Yrkeskvinner ble *dobbeltarbeidende*, fordi de fortsatt gjorde mesteparten av husarbeidet.

Også i Norge var det særlig unge middelklassekvinner som deltok i kvinnebevegelsen på 1970-tallet. Mange var under utdanning eller hadde allerede en god utdanning, og de planla som oftest en tilværelse der de ønsket å kombinere familie- og yrkesliv.³³ De fleste av dem vurderte kvinnesakens krav om formell likestilling som et tilbakelagt stadium. Det dreide seg nå heller om *frigjøring*.³⁴ De nye ordene i kvinnebevegelsen var «kvinneundertrykking», «kvinnekamp» og «kvinnefrigjøring».³⁵ Men selv om det i de fleste vestlige land var gjennomført *formell* likestilling, mente feministene at det var langt igjen til *reell* likestilling. Det var ikke likelønn, kvinnene var fortsatt underbetalte i forhold til menn. Kvinnene mente at de i praksis ikke kunne velge om de ville ha barn, fordi det var mangel på informasjon om familieplanlegging og prevensjon, og abortlovgivningen var restriktiv. Manglende barnehagetilbud var også, som allerede nevnt, en hindring for aktiv yrkesdeltakelse.

Den nye kvinnebevegelsen i Norge var altså en del av en stor, internasjonal kvinnebevegelse, og hentet sin inspirasjon fra utlandet. Samtidig var det allerede på 1950-tallet en hjemlig tradisjon som la

32 Store norske leksikon, «Kvinnebevegelsen», <http://snl.no/kvinnebevegelsen>, lastet ned 30.11.2012. *Da det personlige ble politisk* er også tittelen på en bok om den nye kvinne- og mannsbevegelsen på 1970-tallet, Danielsen (red.) 2013.

33 Blom 2007: 11.

34 Blom 2007: 9 og Danielsen (red.) 2013: 14-15.

35 Nagel 2007: 42.

grunnlaget for den nye oppblomstringen på 1970-tallet, blant annet Norsk Kvinnesaksforening, Norske Kvinners Nasjonalråd, Norsk Kvinneforbund og Norges Husmorforbund med lokale husmorlag de fleste steder i landet.³⁶ Av de nye var Nyfeministene først ute i 1970, og så kom Kvinnefronten i 1972.³⁷ Brød og Roser (som hadde tatt navnet fra arbeiderkvinnebevegelsen i USA og var utbrytere fra Kvinnefronten) kom i oktober 1975.³⁸

Med «søsterlig hilsen»

Da Nyfeministene ble startet i Oslo i 1970 og Kvinnefronten to år senere, ble kvinnene i Lillesand raskt klar over det. Nyfeministene hadde, i motsetning til Kvinnefronten, en antihierarkisk organisasjon. Deres mål var å bekjempe mannsdominansen i samfunnet, og de var mer kvinnepolitiske enn egentlig partipolitiske.³⁹ Fra starten av var Kvinnefronten tverrpolitisk på venstresiden, og for dem var det viktigste å forene antikapitalisme med feminisme. Både AKP (m-l)-ere, SF-ere og partipolitisk uavhengige var med.⁴⁰ Kvinnefronten tok radikale standpunkter i politiske saker og var særskilt aktiv i kampen mot EEC i 1972.

På vårparten i 1973 skrev Arna Høegh-Omdal et brev til Nyfeministene i Oslo, og 9. april fikk hun et entusiastisk svarbrev vedlagt informasjon med «søsterlig hilsen» Mai Bente Bonnevie. «Kjære Arna», skrev hun og takket for «søstertilliten». Disse begrepene, sammen med «søsterskap» og «søstersolidaritet», var blitt tatt fra den amerikanske kvinnebevegelsen, og pekte på positive sider ved kvinners evne til å stå sammen, på fellesskap og oppvurdering av hver enkelt kvinne.⁴¹

36 Blom 2007: 7-9 og Blom og Sogner 1999: 326.

37 Marte Ericsson Ryste: «I tiden: 1970-tallet», <http://fortellingeromhenne.no>, lastet ned 30.11.2012.

38 Mens nyfeministene var løst organisert uten fast ledelse, var Kvinnefronten organisert med politiske styrer på gruppeplan, distriktsplan og landsplan. Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11.2012; Danielsen (red.) 2013: 12 og 67.

39 Blom 2007: 10.

40 Sosialistisk Folkeparti (SF) ble stiftet i 1961. Sosialistisk Venstreparti (SV) ble stiftet i 1975 av SF, Norges Kommunistiske Parti (NKP), Demokratiske Sosialister (AIK) og uavhengige sosialister. SV var en videreføring av Sosialistisk Valgforbund, som ble dannet før stortingsvalget i 1973.

41 Danielsen (red.) 2013: 51.

Jeg synes det begynner å gå skred nå, nye grupper startes og mange henvendelser fra jenter (gutter også) fra hele landet kommer til oss som Nyfeminister. Jeg tror ikke det er et blaff, men noe som kommer til å bli og som kommer til å virke holdningsendrende på institusjoner, oppdragelse, på forholdene mellom mann og kvinne og på hva slags samfunn vi virkelig ønsker oss. [...] Likevel, den økende søstersolidariteten er fantastisk, følelsen av å stå sammen i det vi kjemper for, tryggheten og lojaliteten mellom oss er så varmende at en føler en kan løfte fjell, inne i seg i et hvert fall.⁴²

Mai Bente Bonnevie var medlem av både Nyfeministene og Kvinnefronten, og erklærte seg som sosialist. Men det var ikke nødvendig å være sosialist for å bli med, understreket hun.

Arna Høegh-Omdal hadde spurt om hvordan Nyfeministene arbeidet. «Første fase er bevisstgjøring», begynte Bonnevie sin redegjørelse. Ideen om *bevisstgjøring* var inspirert av marxistiske analyser. Men i Norge kom bevisstgjøring tidlig til å bety innsikt i forholdet mellom kjønnene, ikke bare relasjonen mellom samfunnsklassene.⁴³

Vi kommer sammen og begynner å prate om oss selv, hvem vi er, hva vi gjør, hva vi har gjort og hvorfor vi ønsker kvinnesak, om våre drømmer. Utgangspunktet er at samværet skal være trygt, intimt men ikke mer privat enn den enkelte ønsker. [...] I en gruppe kan en fort finne ut at mange opplever disse tingene [ensomhet, isolasjon, ulykkelig ekteskap og uønsket husmorsituasjon], da er det ikke lenger private problemer men sosiale problemer som må løses på samfunnsplan.⁴⁴

Bonnevie understreket at bevisstgjøringen var en form for gruppeterapi der det gjaldt å hjelpe hverandre og lytte aktivt. Enkelte ganger kunne det være best å holde seg til sak, andre ganger å snakke fritt for å bli kjent og oppøve trygghet i samværet. Målet var holdningsendringer når det gjaldt større og likere arbeidsfordeling mellom menns og kvinners ute- og hjemmearbeid, flere daghjem, serviceinstitusjoner, bedre yrkesmuligheter og bedre lønsvilkår for kvinner.

42 Brev i Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

43 Danielsen (red.) 2013: 49.

44 Brev i Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

Etter en stund vil bevisstgjøringen skape behov for utadrettede aksjoner, fortsatte Bonnevie, for eksempel aksjon for ungdomsaktivitetshus, barnehage på hjemstedet eller lønnsaksjon på en arbeidsplass. Etter hvert ville også behovet for samfunnskunnskap melde seg sammen med politisk orientering. Nyfeministene verdsatte vanlig politisk arbeid i de etablerte organer, skrev hun, men «som Feminister tror vi på utenomparlamentarisk virksomhet [...] dvs. å danne pressgrupper og aksjoner når det er noe akutt vi bør reagere på».⁴⁵ Bonnevie nevnte at hun spesielt hadde erfaring med aksjoner for daghjemsinstitusjoner. Et debattmøte hadde blitt fulgt av henvendelser til kommunestyremedlemmer og foreldre, og også avisinnlegg.

Både sakene og arbeidsmåtene som er nevnt i dette brevet, er lett gjenkjennelige i Kvinnefronten i Lillesand. De jobbet både innad i bevisstgjøringsgrupper og utad gjennom aksjoner. Barnehagesaken skulle bli den største og viktigste de følgende årene.

I april 1973, omtrent samtidig som brevet fra nyfeministen Mai Bente Bonnevie ble mottatt, ble de to første kvinnefrontgruppene dannet i Lillesand. «Kvinnefronten i Lillesand [...] arbeider for økt likestilling og trivsel for kvinnene, uansett stilling, status og alder», skrev de.⁴⁶ De fem fokuspunktene var *kvinnen i hjemmet* (likestilling og arbeidsdeling i hjemmet), *kvinnen som mor* (bedre fødehjem, smertefrie fødsler, bedring av ugifte mødres situasjon, økonomisk støtte i forbindelse med fødsler, omsorgspermisjon for menn og selvbestemt abort), *kvinnen i arbeidslivet* (arbeid for alle, arbeidsledighetstrygd for husmødre, lik lønn for likeverdig arbeid, heving av lønn i kvinneyrker, samme sosiale rettigheter for kvinner og menn, flere barnehager og daghjem og kortere arbeidstid for småbarnsforeldre), *kvinnen som salgsvare* (mot bruk av kvinnekroppen i reklame og pornografi) og *kvinner og politikk* (å gi kvinnespørsmål større plass i politikken, bekjempe diskriminering av kvinner i det politiske liv og bedre kvinners kår, både politisk og faglig).

45 Brev i Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

46 «Kvinnefronten i Lillesand». Maskinskrevet uten dato. Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen.

Våren og sommeren 1973 bestod Kvinnefronten i Lillesand av de to bevisstgjøringsgruppene.⁴⁷ Ved siden av aktivitetene innad i gruppene bestod arbeidet i å undersøke og belyse forholdene i arbeidslivet, behovet for daginstitusjoner og situasjonen for kvinner generelt. Allmøteaktiviteten var ikke særlig stor, og det ble heller ikke ført referater fra de første møtene. Ut over høsten skrumpet gruppene noe inn, slik at de som var igjen, samlet seg i én gruppe. Men så, mandag 22. oktober, inviterte Lillesand Husmorlag til et møte på Tingsalen, et av byens forsamlingslokaler. Anledningen var at den 20 år gamle kvinnefrontrepresentanten Gro Hansen skulle komme fra Oslo og holde foredrag. «Er kvinnesak nødvendig i dag?» var den retoriske overskriften i annonsen i *Lillesands-Posten*.⁴⁸ Etter det steg temperaturen – og aktivitetsnivået.

Mole nolan
10 - +3 i Tingsalen

Kvinnefront-representant på Sørlandsbesøk:
Alltid kvinner bak, en bitter realitet

«Reklamekvinnen selger enten sin kropp, sigaretter eller traktor»

— Tross for at man i 1969 innførte avtale om likelønn for kvinner, har lønnsforskjellen bare økt.

— Kvinnen fungerer som en slags arbeidskraftreserve som rørtiggjører i oppgjøret og som må holde seg hjemme i nedgangstider.

RETTIGHETER
Gro Hansen var enig i at det var samfunnsstykk å stille hjemmet, sørge for maten og oppdra barna, men hun fant det betydningsfullt at disse funksjoner ble utført uten lønn og rettigheter. Parlo og utspørger og regulær arbeidstid var akseptert i den utvidende delen av arbeidslivet. Men at kvinnene ikke ble tatt med på råd når boligprosjektene ble planlagt, til tross for at det var kvinnene som i størst utstrekning brukte disse bo-områdene.

Læringsbane var basert på den tradisjonelle kjønnsrollen, mens foretaksforholdene. Heltmann misbrukte kvinner. Han ble stuetet ator mål, alder, vekt eller utseende.

I reklamen sågte hun enten sin egen kropp, sigaretter — eller for den saks skyld også en traktor.

BITTER VIRKELIGHET
Vi lever opp til at politikk er så vanskelig at det må overlates til mennesken, sa hun — og holdt så kvinnen i dag var avskåret fra å bestemme sin egen framtid fordi hun ikke selv kunne avgjøre når hun vil

Lillesandskvinnene noterte ivrig og var med på notene fra første stund, under det taakevikkende møtet arbeider var eneste hane i kvinnen.

— Dette hadde klar anelse til møtet om at kvinnene selv måtte få avgjøre hvorvidt hun ville ha abort eller ei.

— Uttrykket «Det står alltid kvinner bak» er mer enn en frase. Det er for oss en bitter virkelighet. Så Kvinnefrontens talerinnen til den fullstøtt forsamling.

Dette var også årsaken til at Kvinnefronten hadde valgt å kjempe for kvinnesak. Det to måtte foret og fremst skje ved at man bevisstgjørte de som ble undertrykt. Det var ingen andre om de som ble undertrykt som kunne bekjempe undertrykkelsen.

Men vi i kvinnefronten vil ikke bli en annen type menn, sa taleren. — Vi måter dermed å oppløse den eksisterende ventingstid — slik denne i dag baserer seg på kvinnens delingen. Derfor vil vi avvikle fra å bestemme sin egen framtid fordi hun ikke selv kunne avgjøre når hun vil

på Kvinnefrontens organisatoriske oppbygging. Hun redegjorde for framgangsmåten i kampen for kvinnesaken — og minner om den internasjonale abort-demonstrasjonssøndag 8. november.

DEBATT OG GRUPPEARBEID
Gro Hansens foredrag ble etterfulgt av diskusjon og gruppearbeid. Kvinnefronten hadde i den anledning utarbeid gruppeoppgaver som ble bearbejrt av kvinnene. Her uttrykket forvrig vil mannlige holdning seg med å oppføre seg som talerinnen? For sin kvinnegruppe?

Med få unntak lot de svar som kom inn på spørsmålene til å være i tråd med det som Kvinnefrontenspanellet sa til innne med. Panellet besto av Gro Hansen, Kristin Lindeberg, Arna Høegh-Omdal, Aase Bentzen, Reidun Lia og Else Martiniussen. Situasjente opp

bytte innholdet til å bli ikke var medlem av Kvinnefronten, fordi hun ikke kunne slutte seg til foretrens syn på abort.

At både Husmorlaget og Kvinnefrontkvinner har seg oppgjøre til debatt, var hventall tydelig. Med i ordskiftet var bla. Eilise Gathe, Tora Mosgren og Vera Schulstad. Særlig fra sistnevnte ble det gitt uttrykk for frykt for at fremme av endel av kvinnensaksener ville føre til store utgifter for skattebetren. Sparakvinnen måtte bruke tillitene på, bered hun.

Panellet parerte dette med å berette til prioriteringspolitik. — Vi må oppføre oss selv om vi ønsker å bygge brede, satisfaktere motiverer der barn blir drept, framst å bygge positive til andre mer barne- og kvinnevennlige tilkass, sa Reidun Lia.

Et det blekk infiltrasjon, ir

Fra Kvinnefronten og Husmorlagets møte på Tingsalen 22. oktober 1973. I kvinnefrontpanelet satt Gro Hansen, Kristin Lindeberg, Arna Høegh-Omdal, Aase Bentzen, Reidun Lia og Else Martiniussen. (Agderposten 31. oktober 1973.)

47 Referat fra møtet stod i *Agderposten* undertegnet Tmg (Tor Marius Gauslaa) 31.10.1973: «Kvinnefront-representant på Sørlandsbesøk: Alltid kvinner bak, en bitter realitet». Kopi: Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal. Reidun Lia redegjorde på møtet om Kvinnefronten i Lillesands arbeid.

48 Annonse i *Lillesands-Posten* 19.10.1973, undertegnet STYRET (i lokalavdelingen av husmorlaget, NH).

Kultur- og interessekonflikt – Kvinnefronten og Lillesand Husmorlag

Styret i husmorlaget hadde håpet på stor oppslutning og livlig debatt. Og det fikk de. Oktobermøtet på Tingsalen samlet nemlig fullt hus.⁴⁹ Noen få menn var møtt fram, men selvsagt var de fleste kvinner. Etter Gro Hansens innlegg var det diskusjon og gruppearbeid. I kvinnefrontpanelet satt Gro Hansen, Kristin Lindeberg, Arna Høegh-Omdal, Åse Bentzen, Reidun Lia og Else Martiniussen. Med i ordskiftet var flere fra Lillesand Husmorlag: Elise Gathe, Thora Mosgren, Unni Mosgren og Vera Schibstad. Sistnevnte uttrykte frykt for at en del av kvinnesaksønskene ville føre til økte utgifter for det offentlige. Mot slutten dreide debatten seg om de metodene man skulle bruke for å nå målene (som for øvrig de fleste var enige i). Kvinnefrontens representanter ble kritisert for å danne en ny organisasjon i stedet for å gå inn i det eksisterende husmorlaget. «Vi hadde hatt såre bruk for dere i vårt arbeid og i bestrebelsene på å nå de merkesaker vi – og nå dere – arbeider for», sa Unni Mosgren i Lillesand Husmorlag. Kvinnefronten i Lillesand, på sin side, fant det gledelig at også Norges Husmorforbund slo uttrykkelig fast at de arbeidet «blant mange andre saker for å bedre kvinnes kår». «Vi i Kvinnefronten kan love Husmorlaget helhjertet støtte i alle saker som fremmer dette mål», men:

Vi kan ikke være enige i at det skulle være uttrykk for mangel på samhold at vi mener det er nødvendig med en Kvinnefront ved siden av Husmorlaget. Vi skulle tro at Bondekvinnelaget og andre kvinneorganisasjoner ikke anser sine organisasjoner som unødvendige. [...] En del av oss er medlemmer av husmorlag eller andre kvinneorganisasjoner og vi mener at vi bør hjelpe og utfylle hverandre der det er naturlig.⁵⁰

Noe nært samarbeid mellom Kvinnefronten i Lillesand og Lillesand Husmorlag kom det aldri til. Til det bestod de av altfor forskjellige personligheter, og hadde for ulike målsettinger med sitt arbeid, selv om de hadde

49 Beskrivelsen bygger på referatet fra møtet i *Agderposten* undertegnet Tmg (Tor Marius Gauslaa) 31.10.1973.

50 Håndskrevet notat, udatert, Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

visse felles mål og enkelte var medlemmer begge steder. Kvinnefrontaktivistene var politisk radikale, unge småbarnsmødre med forholdsvis god utdannelse. De arbeidet i full jobb, ikke deltid, eller hadde ønske om å komme ut i full jobb. Også mange av de som var aktive i husmorlaget, var unge mødre. Men de representerte i langt større grad tradisjonelle samfunnsverdier og mer moderate, til dels konservative politiske standpunkter. Selv om de hadde utdannelse, hadde det vært naturlig for de aller fleste av dem å bli hjemmeværende da de giftet seg og fikk barn.

Et hovedmål for de som var i husmorlaget, var å gi husmoren bedre kår og arbeidsforhold i hjemmet. I den forbindelse er et «husmortreff» i det lokale husmorlagets regi 25. mars 1974 illustrerende. I samarbeid med Boinnredning, en lokal selger av Star kjøkken, og Husqvarna husholdningsprodukter, arrangerte laget en demonstrasjon av kjøkkenproduktene på byens hotell.⁵¹ Hensikten med barneparken på Rosenberg, som husmorlaget drev og som var åpen fire timer daglig, var selvsagt at barna skulle komme sammen og leke, men også at husmoren skulle få avkopling og fritid. Hensikten med tilbudet var ikke å tilrettelegge for at mødrene skulle komme ut i fulltids arbeid. På det punktet var de to gruppene grunnleggende uenige.

Elise Gathe, som var utdannet barnepleier, men hjemmeværende med fire barn, ble valgt inn i kommunestyret for partiet Høyre i 1963. Hun var også sentral i driften av husmorlagets barnepark, og erindret mange år senere, i 2012:

Vi [i husmorlaget] ble så motarbeidet i starten. Åse Bentzen og Reidun Lia var imot barnepark, de ville ha fulltids barnehage fra starten. De var på meg hele tiden. Før møtet på Tingsalen – jeg husker bare at jeg var så redd for de to. De var jo så utdannet. Jeg var jo ikke noe flink til noen ting! Men Kristian Sundtoft [også høyrepolitiker] og jeg hadde vår styrke i politikken, i det at vi hadde flest stemmer.⁵²

På oktobermøtet hadde Kvinnefronten i Lillesand gitt uttrykk for at de gjerne ville samarbeide med Husmorlaget om konkrete saker som kunne

51 Husmortreff på Hotel Norge, omtale og annonse i *Lillesands-Posten* 22.03.1974.

52 Intervju 22.02.2012 med Elise Gathe (1917–2012).

skepe en bedre tilværelse for kvinnene. Men snarere enn å være samarbeidspartnere, kom Lillesand Husmorlag og Kvinnefronten i Lillesand til å stå på hver sin side i viktige diskusjoner.⁵³ Kvinnefrontene, på den ene siden, syntes husmorlagsmedlemmene var gammeldagse, fordomsfulle og bakstreverske.⁵⁴ Styremedlem i Husmorlaget, Bergljot Siring Jakobsen, målbar på sin side styrets syn da hun i et avisinnlegg 21. november 1975 karakteriserte den kvinnegruppen som et par uker tidligere hadde meldt seg ut av Kvinnefronten sentralt og tatt navnet Xantippene (se senere), som «ilske kvinnfolk». Riktig nok hevdet hun at husmorlaget også hadde plass for «ilske kvinnfolk», og understreket at de hadde mange kamp saker til felles – at «det praktisk talt [er] de samme saker vi arbeider for».⁵⁵ Men denne virkelighetsbeskrivelsen var ikke Xantippene enige i. De skrev umiddelbart et tilsvaer.⁵⁶ I avisinnlegget følte de først behov for å oppklare en misforståelse: «Vi i Kvinnefronten i Lillesand har ikke latt oss dominere av AKP (m-l)s eller noe annet partis politikk.» Tvert imot karakteriserte de seg som partipolitisk uavhengige. Så gikk de over til å besvare det konkrete spørsmålet som Husmorlaget hadde stilt: Hva mente de med en frigjøring av kvinnene, og ønsket de frigjøring fra mannen? Blant annet svarte de dette:

For oss er frigjøring bl.a. å gi kvinnene mulighet til å utvikle seg [...] uavhengig av den tradisjonelle kvinnerollen [og] gis reell mulighet til å velge om de vil være hjemmeværende eller utarbeidende. [...] Slik det er i dag, legges ansvaret for familiens økonomi ensidig på mannen. [...] Samfunnet trenger mer kvinnelig innflytelse, og hjemmene trenger mennene. [...] Vi ønsker ikke å løsrive oss fra mennene, men vi vil ha et likeverdige forhold til dem. Vi ønsker ikke å tvinge

53 I oktober 1975 avviste Lillesand Husmorlag et samarbeid med Kvinnefronten i forbindelse med Kenya-prosjektet (et nasjonalt initiert prosjekt i forbindelse med FN's internasjonale kvinneår. Notat i protokoll Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen. Men et samarbeid kom likevel i stand på et senere tidspunkt.

54 Intervju 15.08.2012 med Åse Friis Endresen.

55 «Til xantippene: Husmorlaget har plass også for 'ilske kvinnfolk», leserinnlegg på avisens forsteseide, undertegnet styret i Lillesand Husmorlag ved Bergljot Siring Jakobsen, *Lillesands-Posten* 21.11.1975.

56 «Svar til Husmorlaget i Lillesand, fra 'Xantippene', undertegnet Kvinnesaksgruppa «Xantippene», *Lillesands-Posten* 25.11.1975. Finnes også kopi i mappe med materiale om Kvinnefronten i Lillesand / Xantippene og Agder Litteraturlag, 1975-81. Kvinnefronten/Xantippene/Agder Litteraturlag, Lia.

husmødrene til å ta jobb utenfor hjemmet. Derimot tror vi at livsvarig økonomisk avhengighet av mannen for mange kvinner føles som et problem. [...] Når vi mener det er behov for kvinnegrupper ved siden av Husmorlaget, er det fordi vi ser på denne organisasjonen først og fremst som en yrkesorganisasjon for husmødre, noe som også formålsparagrafen sier. [...]»⁵⁷

I et nytt avisinnlegg noen dager senere måtte også husmorlagets styremedlem innrømme: «De fleste saker [...] har vi jo felles, men så er det enkelte der våre veier skiller [...]»⁵⁸

Denne meningsutvekslingen kan – til tross for vilje til samarbeid og en viss enighet – kanskje best tolkes som en konfrontasjon mellom to svært ulike livsverdener, virkelighetsforståelser og veivalg. Det kan nå være på sin plass å se nærmere på formålet til Norges Husmorforbund, og hvilke saker det lokale husmorlaget var engasjert i.

Norges Husmorforbund og Lillesand Husmorlag

Hjemmenes Vel (fra 1929 Lillesand og Vestre Moland Husmorforening, senere Husmorlag) ble stiftet i 1922 som et lokallag av Hjemmenes Vel Landsforbund (stiftet 1915, fra 1933 Norges Husmorforbund).⁵⁹ Arbeidet med barneparkering var fra første stund en høyt prioritert oppgave. I 1966 ble en milepæl nådd da en barneparkering, der barna kunne leke noen timer under tilsyn av en «tante», ble innviet ved rådhuset. Noen år senere etablerte Lillesand Husmorlag en ny og større barneparkering på Rosenberg, like ved Lillesand sentrum.⁶⁰

I Lillesand gikk medlemstallet i husmorlaget opp rundt 1970, fra 114 medlemmer i 1969 til 150 et fem år senere.⁶¹ De lokale aktivitetene favnet bredt, det samme gjorde medlemsmassen, både sosialt, aldersmessig og når det gjaldt familiesituasjon. Husmorlaget var noe «alle» kunne være

57 Kvinnefronten/Xantippene/Agder Litteraturlag, Lia.

58 «TIL XANTIPPENE», undertegnet B. S. J. [Bergljot Siring Jakobsen], *Lillesands-Posten* 28.11.1975.

59 Heftet «Lillesand Husmorlag 70 år 1922–1992»: 14.

60 Heftet «Lillesand Husmorlag 70 år 1922–1992»: 19. Barneparkeringen på Rosenberg ble drevet av Lillesand Husmorlag til den ble solgt til Lillesand kommune i 2008.

61 Antall medlemmer i Lillesand Husmorlag: 1969: 114; 1974: 150; 1975: 140; 1992: vel 100; 2012: 20.

med i, og oppslutningen om lagets aktiviteter var stor.⁶² Men veksten var ikke varig, verken på lokal- eller riksplan. Norges Husmorforbund mistet nesten 30 prosent av medlemmene i løpet av 15 år fram til 1973 – «i den tiden da familiemønsteret har gjennomgått en voldsom forandring», som de selv konstaterte.⁶³ Også i Lillesand sank medlemstallet, men først noe senere, fra midten av 1970-tallet.

På 1970-tallet var fremdeles husmorlagets fokus den hjemmearbeidende kvinnen og familiens ve og vel. I Lillesand som andre steder arbeidet de lojalt etter Norges Husmorforbunds formålsparagraf, der det stod i §1: «N. H. er en yrkesorganisasjon som vil samle Norges husmødre i arbeid for hjemmenes vel etisk, sosialt, kulturelt, økonomisk og hygienisk.» Fokus var å bedre husmødrenes arbeidsforhold (underforstått: i hjemmet), å løse deres aktuelle kvinnespørsmål samt å trygge familiens stilling. Fokus var kvinnene som hadde familien som yrke.⁶⁴ Forbundet var dypt skeptisk til den offisielle familiepolitikken, som etter deres oppfatning gikk ut på at «den mest effektive løsning på barnefamilienes økonomiske problemer er at både mor og far 'sysselsettes' utenfor hjemmet slik at de [...] kan dekke de stadig økende utgifter [...]». De ga ikke sin tilslutning til at samfunnet skulle kunne utnytte den «arbeidskraftreserve» som unge kvinner med omsorgsfunksjoner utgjorde. Tvert imot ville de med alle midler motarbeide tanken om at begge ektefeller skulle «pålegges plikt til å bidra til familiens underhold ved heldagsarbeid utenfor hjemmet».⁶⁵

«Husmorforbundet må støtte hjemmeværende husmødre», het det i en overskrift på førstesiden i *Aftenposten* 25. juni 1973.⁶⁶ I reportasjen, som dekket et landsmøte som også hadde utsendinger fra Lillesand, hevdet en deltaker fra Asker, Astrid Fagernes, blant annet at forbundet måtte «gå inn for å styrke den del av Norges kvinner som har fulltidsjobb hjemme, og som ønsker å ha det». Videre hevdet hun: «Moderne yrkes- og ervervsliv

62 Intervju 2.07.2013 med Åse Gjertsen.

63 «Familiens stilling i dagens samfunn. NH's oppgaver». Notat fra Norges Husmorforbund, St.nr. 266/73 (09.10. 1973). Norges Husmorforbunds medlemstall i 1973: 48 000. «NH's oppgaver». St.nr. 264/73 (05.10.1973). Kopi: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.

64 «Familiens stilling i dagens samfunn. NH's oppgaver». Notat fra Norges Husmorforbund, St.nr. 266/73 (09.10.1973). Kopi: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.

65 «NH's oppgaver». St.nr. 264/73 (05.10.1973). Kopi: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.

66 Overskriften og følgende sitater fra *Aftenposten* 25.06. 1973. Reportasje ved Jenny Lippestad. Kopi: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.

fremstår i det store og hele uforenlig med omsorg for og tilsyn med småbarn.» Til tross for det var hun ikke imot at kvinner hadde arbeid utenfor hjemmet. Men hun mente at denne gruppen seilte i medvind og allerede fikk stor oppmerksomhet samt bred støtte fra kvinneorganisasjoner så vel som myndighetene. «Altså må Husmorforbundet støtte hjemmehusmoren – ikke i konkurranse og intoleranse overfor annerledes tenkende kvinner, men for å etterleve sin formålsparagraf, og for å rette opp et skjevt forhold og trekke en forsømt gruppe frem i lyset», proklamerte hun. I den grad disse synspunktene var representative for husmorforbundets – inkludert Lillesand Husmorlags – medlemmer, er det ikke til å undres over at unge kvinnesakskvinner – nettopp kommet ut i eller på vei inn i yrkeslivet – ikke fant seg til rette i husmorlagene, og ikke følte at de fullt ut kunne ivareta deres behov og fremme deres synspunkter. Til tross for visse felles målsettinger lå det altså til rette for konfrontasjoner og uenighet snarere enn samarbeid og enighet, både om mål og midler.

Sinte jenter på barrikadene

Fra november 1973, etter det vellykkede møtet på Tingsalen, tok aktivitetene i Kvinnefronten i Lillesand seg opp. De fleste som ble med, var unge tilflyttere, men en del var også født og oppvokst i Lillesand. De fleste var, eller ble, politisk radikale, og stemte Arbeiderpartiet eller Sosialistisk Folkeparti, men slett ikke alle. Kvinnefronten i Lillesand skulle være kvinnepolitisk, men likevel partipolitisk nøytral.⁶⁷

Kvinnene i den lokale kvinnefronten var raskt ute med å abonnere på relevante tidsskrifter og aviser. De abonnerte på Kvinnefrontens medlemssavis *Vi er mange*, og fra første stund på kvinnebladet *Sirene* (som utkom med prøvenumre fra høsten 1973 og fast fra våren 1974) og det kvinnepolitiske tidsskriftet *KjerringRåd* (et politisk organ med en mer teoretisk drøfting som utkom fra våren 1975 som en konkurrent til *Sirene*).

Arbeidet ble lagt opp i tråd med den nye kvinnebevegelsens organisasjonsform: Smågrupper kom jevnlig sammen, både til samtale om kvinners problemer og personlige temaer, «bevisstgjøring» og planlegging av

67 Intervju 15.08.2012 med Åse Friis Endresen.

aktiviteter. Omtrent månedlig var alle samlet til allmøter. Verken lokalt i Lillesand eller sentralt i Oslo hadde Kvinnefronten den tradisjonelle oppbyggingen med styre og leder, og nettopp det var et viktig poeng. Hver og en skulle ta ansvar for arbeidet i gruppene, og hver gruppe skulle etter tur ta ansvar for allmøtene. Tre grupper var aktive, og rundt 15-20 kvinner møtte på allmøtene rundt årsskiftet 1973/74. I mars 1974 var det fire grupper, og 13-14 møtte på allmøtene. Men høsten 1974 var antallet sunket til det halve. Da bestemte allmøtet at de måtte «forsøke en ny linje» for å få nye medlemmer. Det ble satt inn en annonse i *Lillesands-Posten*, og på allmøtet i november 1974 møtte 13 kvinner. Men selv om noen nye medlemmer kom til, var det bare rundt 10-15 som møtte på allmøtene ut over i 1975. På enkelte møter var antallet helt nede i seks. Men da Rikstetret 7. februar viste forestillingen «To akter for fem kvinner» i Lillesand, arrangerte Kvinnefronten et diskusjonsmøte på Hotell Norge etter forestillingen. Det ble en stor suksess. «Fin diskusjon – god stemning – stort fremmøte», står det i protokollen.⁶⁸

Spesielt da Kvinnefronten i Lillesand startet opp, merket de motstanden og motsetningene i lokalmiljøet. Det var nok mange som opplevde kvinnene som lite inkluderende, mens andre opplevde deres standpunkter som ekstreme. Selv ønsket de å være inkluderende, og de ønsket å få flere kvinner med. Men de følte seg til tider mistenkeliggjort, fortalte Åse Friis Endresen i 2012:

Men vi følte oss veldig uglesett. Det gikk rett og slett rykter om at vi hadde sexklubb. For meg var dette sjokkerende. Da jeg fikk høre det der, hadde ryktene gått i mangfoldige år. [...] Det var spesielt da vi startet Kvinnefronten [...] at vi merket motstanden og motsetningene i lokalmiljøet. [...] De som vi spesielt merket motstanden fra, var Husmorlaget. Der følte jeg på en måte at de hadde piggene ut.⁶⁹

Noe som la en demper på aktivitetene i 1975, var de motsetningene som utviklet seg og den radikaliseringen som skjedde i Kvinnefronten sentralt i Oslo. På et allmøte i Kvinnefronten i Lillesand 17. mars 1975 kom det for første gang fram en uttalt kritikk av Kvinnefronten sentralt.

68 Notat i protokoll, sak 3, allmøte februar 1975. Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen.

69 Intervju 15.08.2012 med Åse Friis Endresen.

Marxist-leninistene hadde fått sterkere innflytelse i Kvinnefronten sentralt ut over i 1970-årene. AKP (m-l)-kvinnene utgjorde en dominerende fraksjon, og fikk gjennomslag for sine synspunkter, som var utarbeidet av partiet. Uenighet mellom SV-ere og marxist-leninister førte til spenninger, og etter hvert til utmeldinger i flere omganger. I 1975 kunne mange ikke godta at kampen i første rekke skulle rettes mot virkningene av den økonomiske krisen som var under oppseiling, og ikke kvinnepolitiske spørsmål. Også det at Kvinnefronten hadde utpekt «mannen som hovedfienden», falt mange tungt for brystet. Særlig SV-kvinner trakk seg ut.⁷⁰

Allerede i 1974 og i økende grad utover i 1975 hadde kvinner i Oslo og ellers over hele landet begynte å melde seg ut eller trekke seg ut av Kvinnefronten, og mange gjorde det for å protestere mot AKP (m-l)s dominans i organisasjonen. De sørget for å gjøre et nummer av det gjennom artikler, leserinnlegg og debattmøter.

I mars 1975, da det møtte 14 på allmøtet, kom det fram at medlemmene i Kvinnefronten i Lillesand hadde registrert alle utmeldingene av Kvinnefronten sentralt.⁷¹ Nå diskuterte de hva de skulle gjøre for å endre sentralledelsens «avvik fra plattformen». Det ble bestemt at det skulle sendes et leserbrev til lokalavisen som gjorde rede for deres synspunkter. I et skarpt brev fra Kvinnefronten i Lillesand til Kvinnefrontens LU i Oslo datert 24. juli 1975 ble den sentrale politiske linjen sterkt kritisert.⁷² Både håndteringen av 1. mai-feiringen og oppropet til støtte for opprettelsen av vennskapssambandet Norge-Cambodsja ble tolket som AKP (m-l)-dominans og brudd på kravet om en uavhengig linje. 10. november 1975 sendte de et brev om utmelding til Kvinnefronten sentralt, og dagen etter ble det publisert et åpent brev i *Lillesands-Posten*, *Fædrelandsvennen*, *Tiden* og *Agderposten* om utmeldelsen av Kvinnefronten og dannelsen av en ny lokal, selvstendig kvinnegruppe, Xantippene. Blant annet skrev Xantippene i avisinnlegget:

70 Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11.2012.

71 Referat fra allmøtet 15.03.1975, protokoll Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen. Medlemmer av Kvinnefronten i Lillesand hadde blant annet lest om alle utmeldingene i nr. 1/75 av Kvinnefrontens medlemsavis *Vi er mange*.

72 Brev til Kvinnefrontens LU, Oslo fra Kvinnefronten i Lillesand, datert 24.07.1975, undertegnet Grethe Ånesen. Kopi av brev, Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

Vi er fremdeles de samme «sinte» jentene og heter fra nå av «Kvinnesaksgruppa Xantippene». Som før vil vi arbeide for å bedre kvinnenes kår i lokalmiljøet [...], bedre miljø for barna i form av daginstitusjoner, større trafikkikkerhet og flere og bedre lekeplasser. Vi anser også løsningen av miljø- og ressursproblemer som viktig for dagens og fremtidens kvinner. Ved siden av de rent praktiske og utadvendte oppgavene legger vi også stor vekt på samhold og åpenhet mellom oss som er med.⁷³

Hvorfor kalte de seg Xantippene? Navnet var tatt fra Sokrates' hustru Xantippe, som var kjent for å være en hissig kvinne. Men hvorfor var hun så sint på Sokrates? Kanskje fordi han brukte hele sin tid og energi utenfor hjemmet og viste liten forståelse for sin families ønsker og behov, funderte de. Navnet var fra deres side ment både ironisk og humoristisk, men i Lillesand ble det ikke oppfattet slik!⁷⁴

Mange nyfeminister som meldte seg ut av Kvinnefronten sentralt, gikk videre til nye sosialistiske kvinneorganisasjoner som Claragruppa (Bergen), Sosialistisk Kvinneforum og Brød og Roser.⁷⁵ Brød og Roser ble dannet i Oslo i 1975, med utgangspunkt i kvinner som hadde vært kvinnefrontmedlemmer. Men Brød og Roser ble ikke en selvstendig, sosialistisk-feministisk organisasjon, slik mange SV-ere hadde hatt intensjoner om.⁷⁶ Fra 1978 var Brød og Roser et landsomfattende kontaktorgan for uavhengige kvinner og kvinnegrupper. Xantippene utgjorde en fri kvinnegruppe fra høsten 1975, og de hadde kontakt med Brød og Roser.

Når det gjaldt sakene som ble diskutert av Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene, og de aksjonene som ble gjennomført, lot de seg sterkt inspirere av det som skjedde i kvinnebevegelsen i Oslo og ellers rundt om i landet. På det tredje allmøtet, som ble holdt hos Reidun Lia 19. desember 1973, fikk en av gruppene ansvar for å utarbeide et spørreskjema om

73 «Vi melder oss ut av Kvinnefronten!», undertegnet «Kvinnesaksgruppa 'Xantippene'». *Lillesands-Posten* 11.11.1975.

74 «Vi kalte oss Xantippene. Om det var Reidun [Lia] eller jeg som kom på navnet, husker jeg ikke, kanskje begge. Xantippe var jo kona til Sokrates, og det var jo ironi, vi lo av oss selv, for de opplevde oss jo som sinte unge kvinner, så la oss være det, da!». Intervju 15.08. 2012 med Åse Friis Endresen.

75 Danielsen (red.) 2013: 75.

76 Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11.2012. *Brød og Roser* hadde omkring 900 medlemmer.

behovet for daginstitusjoner i Lillesand. En annen gruppe skulle ta for seg miljøvern, mens en tredje skulle studere kvinnebladet *Sirene* og legge fram sin vurdering på neste allmøte. På allmøtet 24. april 1974 ble det foreslått å utføre en undersøkelse av kvinnelig arbeidskraft i Lillesand (lønn og andre betingelser), kvinnens juridiske stilling i og utenfor ekteskapet og miljøproblematikk. Det ble også planlagt en papirinnsamlingsaksjon rundt 15. juni samme år med det formål «å bevisstgjøre folk når det gjelder sløsing med ressurser». Den var vellykket. Ny aksjon ble gjennomført 17. oktober. Men papirinnsamlingsaksjonen, som fortsatte de følgende årene, møtte problemer. De måtte avlyse og utsette flere innsamlinger fordi det ennå ikke var noe organisert mottaksapparat for returpapir. På allmøtet 24. mai 1974 ble det også behandlet et skriv fra Kvinnefronten sentralt om abortaksjonen 27. mai, men i spørsmålet om selvbestemt abort var meningene så delte at allmøtet konkluderte med at man ikke burde delta i denne aksjonen.⁷⁷

Kampen for daginstitusjoner for barn

Kampen for barnehager ble et sentralt krav både for Kvinnefronten sentralt og over hele landet. De fleste medlemmene var i en alder der de hadde omsorg for småbarn, og barnehagespørsmålet hang selvsagt nøye sammen med kvinnenes muligheter til å kombinere jobb og familieliv. Fra første stund hadde Kvinnefronten i Lillesand daginstitusjoner (dvs. fulltids barnehager) på agendaen, og denne saken ble ofret mye tid og oppmerksomhet gjennom 1970-tallet. På allmøtet 19. desember 1973 ble det enstemmig vedtatt at et spørreskjema om daginstitusjoner skulle sendes ut til barnefamilier i Lillesand på nyåret. Skjemaet, som skulle fylles ut med fullt navn og adresse, hadde selvfølgelig spørsmål om interessen for daginstitusjoner, men også spørsmål som gikk på antall barn, hvordan de var plassert dersom «husmoren [hadde] lønnet arbeid utenfor hjemmet», om det var aktuelt med lønnet arbeid utenfor hjemmet «dersom De

77 Selvbestemt abort var den enkeltsaken som engasjerte og mobiliserte flest på 1970-tallet i Norge, både tilhengere og motstandere. 5 000 demonstrerte for dette kravet i Oslo i 1974, og samtidig samlet Folkeaksjonen mot selvbestemt abort inn 610 000 underskrifter. Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11.2012.

fikk plass for Deres barn i daginstitusjon», og hvordan lekemulighetene for barna var nær hjemmet.⁷⁸

I et avisinnlegg som ble trykt på førstesiden av *Lillesands-Posten* 19. mars 1974 med overskriften «Trenger Lillesand daginstitusjoner?» og undertegnet «Kvinnefronten i Lillesand», ble det orientert om spørreskjemaet. Det ble konstatert at behovet for barneparkering *ikke* var dekket med Lillesand Husmorlags korttidstilbud, barneparkeringen på Rosenberg, som bare var åpen fire timer daglig.⁷⁹ Nå var det snakk om såkalt *fulltids daghjem*, som kunne ta imot barn i alderen halvannet til sju år i inntil ni timer daglig når begge foreldrene eller eneforsørger arbeidet utenfor hjemmet. I tillegg kom *barnehager* for barn mellom tre og sju år i inntil seks timer tilpasset familier der en av foreldrene var hjemmeværende eller arbeidet deltid. Dessuten ble nevnt *førskoleklasser* tre timer per dag for barn i seks-sjuårsalderen. Innlegget var svært konkret. Det viste både til undersøkelser og erfaringer med barnehager, og understreket at de måtte ledes av utdannede førskolelærere. Også hvor mye tilbudene skulle koste, ble redegjort for. Alt måtte tilrettelegges for at barnas utvikling skulle bli ivaretatt.

I Lillesand kommune hadde man allerede en tid arbeidet med daginstitusjonssaken. 21. september 1972 oppnevnte formannskapet i Lillesand et utvalg for å utrede spørsmålet om daginstitusjoner i kommunen. Utvalget fikk denne sammensetningen: Elise Gathe (formann), Hilde Finden, Jenny Glamsland og Anne Marie Larsen. Mandatet var å utrede behovet for daginstitusjoner for barn i Lillesand, uttale seg om hvor slike institusjoner kunne etableres, og gi overslag over kapitalbehov, tilskudd, driftsutgifter og inntekter.⁸⁰

6. april 1974 leverte utvalget sin utredning. De hadde gjort et grundig arbeid. Innledningsvis slo de fast at de ikke delte kontorsjefens vurdering fra saksfremstillingen i 1972 om at «kommunen [...] må sies å ligge

78 Stensilert skjema i protokoll for Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen. 22.03.1974 hadde Sigrid Thingsaker et innlegg i *Lillesands-Posten* med kritikk av at spørreundersøkelsen ikke var anonym, mens derimot Kvinnefronten selv ikke underskrev avisinnlegget (med orientering om undersøkelsen) med navn. Kvinnefronten svarte 5.04. at de ønsket navn og adresse på spørreskjemaene for at det ikke skulle være mulig å forfalske dem, og forsikret at de personlige opplysningene ikke skulle bli offentliggjort eller misbrukt

79 *Lillesands-Posten* 19.03.1974.

80 Lillesand formannskaps møtebok 24.08.1972, sak 466/72.

forholdsvis godt an når det gjelder daginstitusjoner for barn». Utvalget fastslo at det eneste tilbudet, Husmorlagets korttids barneparkering på Rosenberg, ikke var tilstrekkelig. «Det er vår oppfatning», skrev de, «at behovet så absolutt er til stede for i første omgang en barnehage.»⁸¹ Barnehage ble i denne sammenhengen definert som et tilbud på 4-6 timer per dag. Dette tilbudet kunne siden lett utvides til også å gjelde heldagsinstitusjon, «om dette skulle vise seg nødvendig», skrev de videre. Utvalget hadde hatt kontakt både med skolepsykologisk kontor og arkitekt, og var blitt stående ved fire alternative lokaliseringer: Låven ved Nygård, haugen ved Rådhuset, en nabetomt til skolen i Borkedalen og en tomt på Bellevue. De hadde også foretatt visse overslag over bygge- og driftskostnader.

Formannskapet behandlet saken 20. mai 1974.⁸² Før den ble tatt opp til votering, møtte Åse Bentzen og Reidun Lia for å legge fram resultatene av spørreundersøkelsen som Kvinnefronten i Lillesand nylig hadde utført. Den hadde fått stor oppslutning, fortalte de, og den viste at det var stort behov for daginstitusjoner for barn i Lillesand.⁸³ Men formannskapet skulle i dette møtet bare ta stilling til videre skritt i saken. Det kom ikke til noen avgjørelse, verken om hvor den planlagte institusjonen skulle lokaliseres eller når den skulle bygges. Kontorsjefen konstaterte at drift og administrasjon av daginstitusjoner var en sentral kommunalpolitisk oppgave som tradisjonelt hadde vært tillagt barnevernsnemnda, sosialstyret og sosialadministrasjonen. Hans forslag gikk derfor ut på at saken «i første omgang forelegges barnevernsnemnda og sosialstyret». Dette ble enstemmig vedtatt.

81 «Angående utredning om daginstitusjon i Lillesand kommune». Datert 6.04. 1974. Undertegnet Elise Gathe, Hilde Finden, Jenny Glamsland og Anne Marie Larsen.

82 Lillesand formannskaps møtebok 20.05.1974, sak 304/74.

83 Spørreundersøkelsen ble utført i mars 1974. Av i underkant av 500 utdelte skjemaer i Lillesand sentrum ble 292 besvart. Av disse var det 266 familier som ønsket opprettet en eller annen form for daginstitusjon. 214 av de 292 familiene hadde barn under sju år, og av disse ønsket 196 opprettet daginstitusjon. De 196 familiene hadde til sammen 301 barn under sju år, «m.a.o. har man bare i sentrum og boligområdene omkring behov for ca. 300 daginstitusjonsplasser!». Videre kunne 107 av de hjemmearbeidende småbarnsmødrene tenke seg å gå ut i arbeidslivet dersom de fikk plassert barna i daginstitusjon. Dette viste også at det var et stort behov for arbeidsplasser for kvinner i Lillesand. *Lillesands-Posten* 10.05.1976.

mandag 15. mars 1976

Xantippe-aksjon for barnehager

Xantippene i Lillesand vil ha barnehage.

Kvinnefronten i Lillesand, nå xantippene, er en politisk uavhengig kvinnegruppe som kjemper for kvinnesak. Gruppen arbeider med det som mål at alle medlemmene er aktive og medansvarlige for arbeidet i sin gruppe.

Lørdag hadde kvinnegruppen en demonstrasjon for barnehager i Lillesand. Gruppens aktive medlemmer hadde tatt oppstilling med stand ved Samvirkelaget i Lillesand sentrum. Det svirret mildt sagt med kvinnefrontskjempere rundt standen. Det ble utlevert stensiler og diskusjoner om spørsmålet ble heftig debattert. Været var på ingen måte på gruppens side. Det var heftig snøvær som reduserte besøket og la en liten demper på de aktive demonstranter.

Standen var beslått med store plakater hvor det fremgikk hva gruppen består av, hva de er opptatt med og hva de arbeider for. Ellers så var barna, det var jo dem det gjaldt denne gangen, med. De løp rundt og store plakater med slagord «hvor gøy det er med barnehager».

Gruppen hadde en undersøkelse i 1974 som viste at behovet for barnehager var meget stort. Det resultatet ble forelagt kommunen da, men det foreligger ikke noe resultat av denne henvendelsen ennå.

Xantippene sendte en delegasjon til kommunestyret med spørsmål angående barnehager. Det var en godt opplagt ordfører Bjørgulf Aune som tok imot de to utsendte Ase Benitzen og Anne Sollerud. Aune presenterte for delegasjonen at det kun var hans svar og at formannskapet ikke hadde behandlet dem ennå.

Første spørsmål led: Vil du gå inn for en prioritering av barnehagesaken?

Aune mente her at saken egentlig var gitt høy prioritet av kommunestyret i og med at det i 1975 og 1976 var budsjettert med i alt 100.000 kroner. Dette vil nær på dekke kommunens egenandel ved finansiering av den første barnehagen. Grunninvesteringene ved bygging vil bli dekket av husbank- og statstilskudd med til sammen 80 pst. Resten tilfaller kommunen.

Spørsmål 2: Kan du forplikte deg til å ta saken opp i formannskapet slik at den lovbestemte barnehagenemnda kan bli nedsett for 1. mai 1976?

Et opploftende og absolutt ja-svar var det Aune kunne gi her. Til glede for de utsendte Xantippene.

Spørsmål 3: Er du villig til å foreslå at nemnda får frist til 1. august 1976 med å levere sin innstilling?

Jeg synes det er vanskelig å hinde seg til noen tidsfrist uten

å kjenne nærmere til omfanget av arbeidet, men det bør være en raskt arbeidende nemnd, svarte ordføreren.

Spørsmål 4: Vil du forplikte deg til å innstille overfor formannskapet at saken blir realitetsbehandlet for jul 1976?

— Dersom alt går greit, vil jeg så absolutt ta opp innstillingen til realitetsbehandling så snart den foreligger. Men dersom f.eks. innstillingen kommer rett i budsjettbehandlingen, så må den nok vike til etter at budsjettet er ferdig.

Spørsmål 5: Når vil du anta at de to første barnehager kan påbegynnes?

— Jeg synes vi i første omgang bør ta sikte på den første barnehagen. Dette vil igjen avhenge av hvordan arbeidet med forberedelsen går. Men vi bør ta sikte på å komme i gang med den første i løpet av 1977.

Ordfører Bjørgulf Aune opplyser at kommunen har tre områder hvor det kan være aktuelt å bygge barnehager. Det er ved Borkedalen skole, på Rosenberg eller på Nygård. Men dette vil være ting som blir avgjort på et senere tidspunkt.

Ase Benitzen var fornøyd med svarene og uttrykte glede over klare og konsise og ikke minst positive svar.

I mars 1976 aksjonerte Xantippene for fulltids barnehagetilbud. I toget bar barna plakater med tekster som «BARNEHAGE ER GØY!», «VI VIL HA BARNEHAGER» og «I BARNEHAGEN KAN VI LEKE MED ANDRE». (Fædrelandsvennen 15. mars 1976.)

Barnevernemnda behandlet saken 7. januar 1975 og mente Nygård var det beste tomtealternativet. Nemnda bad formannskapet sørge for at det videre planleggingsarbeidet gikk så raskt som mulig. Sosialstyret sluttet seg 13. februar til barnevernemndas uttalelse, men fant det «på

det nåværende tidspunkt vanskelig å uttale seg konkret om tomtealternativene». ⁸⁴

Slik stod saken lenge. Den første *Lov om barnehager* kom i juni 1975, og trådte i kraft 1. januar året etter, men ennå var det ikke konkrete planer om bygging av barnehage eller daghjemsinstitusjon i Lillesand. Xantippene så det som nødvendig å holde trykket oppe ut over våren 1976. De overleverte en petisjon om daghjemsaken til ordføreren personlig, og tok kontakt med alle de politiske partiene. På allmøtet til Xantippene 29. januar 1976 ble referert at «Ordføreren sa ja-ja til spørsmålet om å få saken opp i inneværende termin».

Xantippene forberedte en demonstrasjon lørdag 13. mars 1976. De bestemte seg for å ha stand utenfor Samvirkelaget, og derfra sende en delegasjon bort til Rådhuset med en liste med spørsmål til ordfører Bjørgulf Aune (H). Så skulle de komme tilbake til standen med ordførerens svar.

Xantippenes redegjørelse og planer for demonstrasjonen, som ble trykt i *Fædrelandsvennen* et par dager før, fikk den dramatiske og provoserende overskriften «Xantippene i Lillesand går løs på ordføreren». *Lillesands-Posten* nøyde seg med «Barnehageaksjon». ⁸⁵ Selve innlegget var holdt i en saklig og informativ tone. Fire år etter at man i kommunen var begynt å arbeide med barnehagesaken ved å nedsette en komité, var fortsatt ingen barnehage på plass – langt derifra, konstaterte de. Saken hadde ennå ikke vært realitetsbehandlet i kommunestyret, og det til tross for at den nye loven om barnehager var trådt i kraft. Spørsmålene som de stilte ordfører Bjørgulf Aune, var følgende:

1. Vil du gå inn for en prioritering av barnehagesaken?
2. Kan du forplikte deg til å få tatt saken opp i formannskapet, slik at den lovbestemte barnehagenemnda kan bli nedsatt før 1. mai 1976?
3. Er du villig til å foreslå at nemnda får frist til 1. aug. med å levere sin innstilling?
4. Vil du forplikte deg til å innstille overfor formannskapet, at saken blir realitetsbehandlet før jul 1976?
5. Når vil du anta at de to første barnehagene kan påbegynnes?

⁸⁴ Sosialstyret I Lillesand sak 19/1975, møtedato 13.02.1975.

⁸⁵ *Fædrelandsvennen* 11.03.1976; *Lillesands-Posten* 12.03.1976.

Demonstrasjonen fikk bred pressedekning. Ifølge referatet som kom i *Sørlandet/Tiden* fire dager senere, 17. mars, hadde mange stoppet opp og vist sin sympati. Selv ordfører Bjørgulf Aune tok kontakt. «På sin gang i byen stanset han også ved Kvinnesaks-gruppas stand og hadde en gemyttlig prat med kvinnene som stod for arrangementet», skrev avisen.⁸⁶ *Lillesands-Posten* meldte at «I tett snødrev tok de 'hissige kvinner' oppstilling ved Samvirkelaget lørdag og delte ut foldere og talte barnehagens sak, og en liten flokk trosset også snøværet såpass at det ble et lite demonstrasjonstog i Strandgata av barn med voksent følge».⁸⁷ I toget bar barna plakater med tekster som «BARNEHAGE ER GØY», «VI VIL HA BARNEHAGER» og «I BARNEHAGEN KAN VI LEKE MED ANDRE». Deretter ble Åse Bentzen og Anne Sollerud mottatt i Rådhuset av ordføreren. Svarene han ga på spørsmålene som han hadde fått på forhånd, ble betegnet som positive. På spørsmål 1 svarte han at saken allerede var gitt høy prioritet, på spørsmål 2 svarte han et klart ja, men han ville nødige binde seg til noen tidsfrister. Han tok sikte på at den første av to planlagte barnehager kunne påbegynnes i løpet av 1977. Aktuelle steder var Borkedalen, Rosenberg og Nygård.

I begynnelsen av oktober 1976 diskuterte Xantippene Lillesand Husmorlags forslag om at kommunens hus på Nygård burde bli eldresenter.⁸⁸ Hvorfor ikke barnehage på Nygård? skrev Xantippene i et avisinnlegg noen dager senere, 8. oktober 1976. De var klar over at Den evangelisk Lutherske Frikirke i Lillesand (Frikirken) planla en barnehage på en tomt de eide i Furulunden ved Borkedalen skole, to-tre kilometer fra Lillesand sentrum. Men denne ville bare dekke behovet i de vestlige områdene av Lillesand, ikke de østlige, hevdet de. Xantippene var absolutt positive til tiltak for eldre. Men et eldresenter ville de heller knytte til utvidelse av biblioteket. «Vi mener nå at det er på tide at det blir gjort noe for barn i førskolealder», skrev de, og kritiserte de som syntes å mene at det var blitt gjort nok for barn ved etableringen av barneparkeringen på Rosenberg. Fremdeles var mye uløst.

86 *Sørlandet /Tiden* 17.03.1976.

87 *Lillesands-Posten* 16.03.1976. Også *Fædrelandsvennen* dekket saken 15.03.1976.

88 «Husmorlaget i Lillesand: Vil ha eldresenter på 'Nygård'-eiendommen». *Fædrelandsvennen* 4.10.1976.

Mot slutten av 1976 intervjuet *Fædrelandsvennen* formannen i barnehagenemnda, Berit Haus Olsen, under overskriften «Barnehagenemnda i Lillesand med innstilling. Viktig å ta hensyn til barna i utkanten».⁸⁹ I intervjuet sa Berit Haus Olsen at det var viktig å satse på ytterkretsene i kommunen, for det var kanskje der barna hadde størst behov for det fellesskap barnehagen kunne gi. Det var blitt holdt en rekke møter og befaringer, og de hadde vært på kurs. På nyåret 1977 ville det bli holdt allmøter. «Det er vel liten grunn til å betvile behovet», spurte avisen. «Ja, bevarer», svarte Berit Haus Olsen, «vi er slett ikke i tvil om behovet.» Men det var mange detaljspørsmål barnehagenemnda ville ha belyst, som plassering, hel- og halvdagsplasser osv. Hun nevnte Frikirkens konkrete planer, og tre aktuelle lokaliseringer i utkanten av kommunen, langt fra det befolkningstette sentrumsområdet: Justøy og Fjelldal skoler, som hadde ledig kapasitet, samt et eldre skolehus i Høvåg, som ikke lenger var i bruk. En innstilling fra barnehagenemnda kunne ventes etter allmøtet på vårparten. Og den kom. Ikke lenge etter, 29. september 1977, ga et enstemmig kommunestyre sin tilslutning til Frikirkens planer om å eie og drive Borketun barnehage.⁹⁰ Frikirkens barnehage hadde vært under planlegging i menigheten helt siden 1975. Byggearbeidene ble igangsatt i mai 1978, og på nyåret 1979 kunne den tas i bruk.⁹¹ Lillesand fikk med det sitt første fulltids barnehagetilbud. Det skulle gå hele ni år før den neste barnehagen, Bergstø barnehage, stod ferdig på østsiden og ikke langt fra Lillesand sentrum. Også den ble bygd og drevet i privat regi.⁹²

Slutt på Xantippene

Høydepunktet for den nye kvinnebevegelsen, både i Norge og internasjonalt, ble markert gjennom FNs internasjonale kvinneår i 1975. Da opprettet 300 kommuner egne kvinneårsutvalg, og alle fylker holdt seminarer

89 *Fædrelandsvennen* 18.12.1976.

90 De følgende årene ble det av enkelte, blant annet kommunestyrerepresentant Geir Ulf Gauslaa (SV), stilt spørsmål ved Frikirkens ansettelsespolitikk og driftsmåte. Se blant annet Gauslaas leserinnlegg i *Fædrelandsvennen* 13.09.1978.

91 *Fædrelandsvennen* 6.09.1979.

92 *Fædrelandsvennen* 17.09.1988.

for å fremme likestillingen på regionalt plan. En lang rekke organisasjoner samarbeidet på tvers av ideologiske skillelinjer. Men i Lillesand kom arbeidet sent i gang. Først i slutten av oktober kunne *Lillesands-Posten* melde at det lokale kvinneårsutvalget – som bestod av husmorlagene og bondekvinnelagene i Lillesand og Høvåg samt Kvinnefronten i Lillesand – var «i fullt arbeid». Samarbeidet kokte imidlertid ned til «Kenyaprojektet», et nasjonalt initiert innsamlingsprosjekt til kvinner i et utviklingsland, som uttrykk for solidaritet mellom kvinner i forskjellige verdensdeler.⁹³ Noe samarbeid mellom de fem lagene ut over dette ser ikke ut til å ha kommet i stand.

Fra og med 1975 ble kvinnedagen 8. mars markert over store deler av Norge. Dette året var det riktig nok ikke noe eget arrangement i Lillesand. Lillesandskvinnene reiste til Kristiansand, der 8. mars ble markert for første gang.⁹⁴ Men fra siste del av 1970-tallet ble 8. mars også markert i Lillesand.

I årene 1976–1978 og store deler av 1979 var aktiviteten i Xantippene relativt laber.⁹⁵ Høsten 1979 tok aktiviteten seg opp igjen, og i slutten av november var 25 jenter med på et allmøte på Lillesand ungdomsskole og deltok i gruppeaktiviteter. Det totale medlemstallet var 41. De første årene hadde samtlige medlemmer vært bosatt i Lillesand sentrum og boligområdene rundt. Nå var også enkelte medlemmer fra Høvåg, Brekkestø, Eigeland og Håbbsesland (i Birkenes). Medlemmene ble da delt inn i fire grupper: en trafikkgruppe (som arbeidet for bedre lekemuligheter for barn og trafikkikkerhet), en transaksjonsanalysegruppe⁹⁶, en høvåggruppe og en lærergruppe. Men aktivitetsøkningen i 1979 viste seg å være forbigående.

93 *Lillesands-Posten* 31.10.1975.

94 8. mars ble arrangert for første gang i Kristiansand i 1975. I 1980 fikk samarbeidskomiteen for 8. mars i Kristiansand i stand en felles markering med rekordmange 500 mennesker under samme faner. *Fædrelandsvennen* 8.03.2011. Torgeir Eikeland: «Da det gikk flere 8. mars-tog».

95 Det er ikke noen møtereferater i protokollen for 1977, 1978 og fram til 10.10.1979. Protokoll for Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen.

96 Transaksjonsanalyse er en teori om personlighet og en systematisk psykoterapi for personlig vekst og personlig utvikling, <https://no.wikipedia.org/wiki/Transaksjonsanalyse>, lastet ned 4.06.2018. Transaksjonsanalysegruppen ble ledet av Arna Høegh-Omdal. Øvelsene var for eksempel «si to positive ting om deg sjøl», «nevn ti egenskaper som karakteriserer deg» eller «få kontakt med deg sjøl som småjente». Notat i Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

Fra slutten av 1970-årene avtok den nye kvinnebevegelsen både i USA og Europa. Den holdt i rundt ti år, noe som i teorien passer inn i et klassisk mønster for sosiale bevegelser.⁹⁷ Det politiske ble fra da av tonet ned, og kvinnebevegelsen fant nye former, ikke minst innen kulturfeltet. Teatertrupper, band og orkestre, radiostasjoner og nye tidsskrifter blomstret. Det samme gjorde kulturfestivalene. Arbeid for fred ble en stor, samlende sak for kvinner, det samme gjorde krisesenterbevegelsen og kampen mot pornografi. Utviklingen i Lillesand passer godt inn i det store mønsteret.

På slutten av 1970-tallet var også kultur blitt *in* i Lillesand. Et par av Xantippene, Kristin Lindeberg og Arna Høegh-Omdal, var med da Agder Litteraturlag ble stiftet der i desember 1978. Ved den anledning erklærte møtedeltakerne «Den sørlandske dikterskole» død og maktesløs for godt.⁹⁸ Året etter kom diktsamlingen *Åtte i Lillesand* ut med de to Xantippene som bidragsyttere. Her fantes mer «den stillferdige resignasjon enn den støyende munterhet», skrev Gunvald Opstad i anmeldelsen i *Fædrelandsvennen*, for «hvem har sagt at livet skal være godt å leve i Lillesand?»⁹⁹

I 1980, da Sommerfestivalen i Lillesand ble arrangert for tredje gang, opptrådte 10–12 medlemmer av Xantippenes nyopprettede dramagruppe på visekroa på Hotell Norge med talekor, sang og rollespill.¹⁰⁰ Mottakelsen var overveldende, og det ble også andre offentlige opptredener på denne gruppen. Sommeren 1981 samarbeidet Xantippene med Kvinner for fred og Nei til atomvåpen om deltakelse i fredsmarsjen til Paris. Og igjen tok de publikum på sommerfestivalen med storm, med tekster om blant annet fredsarbeid, passivitet og å vende ryggen til problemene – «tankevekkere [...] fremført så lekkert så det var en fryd», rapporterte *Fædrelandsvennens* utsendte.¹⁰¹ Det samme skjedde da minikabareten

97 Danielsen (red.) 2013: 13.

98 *Fædrelandsvennen* 11.12.1978. Gunvald Opstad: «Nå skal det bli styring på sørlandslitteraturen. Sørlandsskribentene har dannet Agder litteraturlag». Kristin Lindeberg var en av fire medlemmer i arbeidsutvalget, og også Arna Høegh-Omdal deltok på stiftelsesmøtet.

99 Gunvald Opstad: «Stillferdig fra Lillesand». Kopi av *Fædrelandsvennen* 1979, uten dato, i Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.

100 Oppslag i flere aviser, blant annet *Fædrelandsvennen* 4.07.1980.

101 *Fædrelandsvennen* 2.07.1981.

«Hår i suppa» ble presentert året etter av ti medlemmer av Xantippenes dramagruppe.¹⁰²

Våren 1982 ser det ut til at det organiserte arbeidet i Xantippene døde ut. Mye av luften var gått ut av den radikale ballongen. Mange viktige kvinnepolitiske krav – og blant dem enkelte som hadde blitt ansett som urealistiske å få innfridd i 1970 – ble faktisk innfridd i løpet av 1970- og første halvdel av 1980-årene.¹⁰³ Kvinnenes stilling generelt, både på den offentlige arena og på det private plan, var blitt kraftig forbedret i løpet av et drøyt tiår. Høyere utdanning ble lettere tilgjengelig for kvinner, og flere valgmuligheter og karrieremuligheter var tilgjengelig i yrkeslivet. Kvinnene gjorde for alvor sitt inntog i politikken, både på nasjonalt og lokalt plan.

Stortinget vedtok som nevnt den første *Lov om barnehager* i juni 1975. I mai 1978 ble *Lov om svangerskapsavbrudd* (abortloven) vedtatt, og i juni samme år ble *Lov om likestilling mellom kjønnene* vedtatt. Den trådte i kraft 15. mars 1979. Ved nyttår 1978/79 var det første likestillingsombudet, Eva Kolstad, blitt oppnevnt. Mange kommuner oppnevnte også likestillingsråd på denne tiden. 1970-tallet med politisk steile fronter ble avløst av 1980-tallet med et langt roligere politisk klima.

Hvilken rolle spilte de?

Hvilken rolle spilte Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene? Hva betydde de for utviklingen i lokalsamfunnet? Avslutningsvis vil dette bli diskutert innenfor rammen av den norske kvinnebevegelsen.

Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene provoserte. Men på mange måter ble de marginalisert i Lillesand. De var heller aldri mange. På det meste var det snakk om vel 40 Xantipper, kanskje opp mot 50–60 på begynnelsen av 1980-tallet, dersom alle som deltok på møter og arrangementer, regnes med.¹⁰⁴ Men i lange perioder på 1970-tallet var det bare rundt ti aktive. Den organiserte kvinnebevegelsen var heller aldri særlig omfattende på nasjonalt nivå. Det var bare snakk om rundt 6–7000 i hele

¹⁰² Fædrelandsvennen 26.06.1982.

¹⁰³ Danielsen (red.) 2013: 17.

¹⁰⁴ Fædrelandsvennen 26.06.1982: «I dag er det 50–60 jenter som hører med i 'Xantippene'».

Norge i 1973. Det høye aktivitetsnivået gjorde likevel at oppmerksomheten de ble til del – både i Lillesand og andre steder i landet – langt oversteg det som oppslutningen i seg selv skulle tilsi. Betydningen lå ikke i antall medlemmer, heller i det at de markerte seg i offentligheten og fikk i gang diskusjoner. Feminismen engasjerte dessuten langt ut over de som var organiserte. Et uttrykk for interessen er at tidsskriftet *Sirene*, som utkom fra 1973, og som lillesandskvinnene abonnerte på fra første stund, hadde et opplag på 35 000 de første årene. Også andre kvinneforeninger, som Norske Kvinners Nasjonalråd og Norges Husmorforbund, drev sin form for kvinnekamp.¹⁰⁵ Men de var langt fra så radikale og kontroversielle som den nye kvinnebevegelsen. Ikke bare hadde de gamle organisasjonene et langt bredere spekter av medlemsaktiviteter. Medlemsmassen viste også større bredde – både sosialt, økonomisk og kulturelt. Til sammenlikning hadde Lillesand Husmorlag 150 medlemmer og Norges Husmorforbund 48 000 medlemmer i 1973.¹⁰⁶

Xantippene representerte den nye kvinnerollen, den de fleste synes er selvfølgelig i dag. Innad i feministgruppene støttet de hverandre i utøvelsen av den, og de agiterte for den utad. De var med på å bane veien for nye måter å fungere på som kvinne i Lillesand, både i privatlivet, i offentligheten og i yrkeslivet. Likestilling og arbeidsdeling i hjemmet ble diskutert og praktisert. De frontet viktige kvinnepolitiske saker, ikke minst barnehagesaken, og tok fatt i nye og voksende politiske temaer som fredsarbeid og miljøvern. På den måten var de det vi kan kalle *sosiale entreprenører*.¹⁰⁷ De organiserte seg, hadde ideelle motiver og satte i gang prosesser med det siktemål å skape varige samfunnsendringer.

Kvinneaktivistene bidro til at fulltids arbeid og yrkeskarriere ble sett på som like naturlig for kvinner som for menn. Men Xantippene hadde det på mange måter lettere enn mange kvinner i tradisjonelle miljøer i

105 1973: Nyfeministene: 30 grupper/ca. 1.000 medlemmer, Kvinnefronten: ca. 3500 medlemmer i 125 byer/tettsteder, Norsk Kvinnesaksforening: 8 lokallag og ca. 8000 medlemmer, Norsk Kvinneforbund: 1200 medlemmer. Elisabeth Lønnå: «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene», <http://www.kampdager.no>, lastet ned 30.11. 2012.

106 Danielsen (red.) 2013: 13; «NH's oppgaver». St.nr. 264/73 (05.10.1973). Kopi: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.

107 Definisjon «Sosialt entreprenørskap», https://no.wikipedia.org/wiki/Sosialt_entrepren%C3%B8rskap, lastet ned 5.01.2018.

Lillesand. De var i stor grad utdannet til jobber i det offentlige, som skoleverket, kommuneadministrasjonen og helse- og sosialsektoren. Dette var yrker og sektorer i vekst, og også typer arbeidsplasser hvor kvinner raskere enn i for eksempel sjøfarten, industrien og jordbruket ble likestilt med mannen. De fleste av de mest aktive Xantippene arbeidet som lærere, og innen skoleverket var det allerede likelønn på 1970-tallet og relativt stort rom for utøvelse av den moderne kvinnerollen.

Den kvinnevennlige norske velferdsstaten kan betraktes som et resultat av kvinnebevegelsens kamper, men de institusjonelle endringene var likevel bare delvis kvinnebevegelsens fortjeneste.¹⁰⁸ At norske kvinner i større grad ble yrkesaktive, skjedde nemlig ikke bare fordi kvinnene selv ønsket det. Jenter ble oppfordret til å ta utdanning, fordi samfunnet hadde behov for arbeidskraft. Kvinnebevegelsens krav ble formulert i en tid da den norske staten – inkludert det lillesandske lokalsamfunnet – trengte flere yrkesaktive. Denne erkjennelsen på nasjonalt, politisk nivå gjorde også at det ut over 1970- og 80-tallet ble tilrettelagt for familier med to yrkesaktive på en helt annen måte enn tidligere. Barnehageutbyggingen er ikke minst et uttrykk for det. Nettopp dette sammenfallet mellom kvinnebevegelsens krav og samfunnets behov førte til at spørsmål knyttet til likestilling ble mindre kontroversielt enn tidligere.

Konklusjon

I dette kapitlet har temaet vært kvinneaktivismen slik den utfoldet seg i den lille og sterkt voksende sørlandsbyen Lillesand på 1970-tallet. Bakgrunnsteppet har vært studentopprør og politisk radikalisering, men også internasjonal og norsk kvinnebevegelse samt utviklingen av kvinneverollen og kvinners politiske deltakelse i etterkrigstidens sosialdemokratiske velferdssamfunn.

Fra slutten av 1960-tallet var Lillesand i vekst, og mange familier etablerte seg der. En del av de unge kvinnene kom i 1968 sammen i en diskusjonsklubb. Noen år senere, våren 1973, etablerte de et lokallag av Kvinnefronten. Høsten 1975 meldte de seg ut av Kvinnefronten sentralt

¹⁰⁸ Danielsen (red.) 2013: 57.

og dannet den selvstendige kvinnegruppen Xantippene. De markerte seg i lokalmiljøet med fokus på likestilling – både tilretteleggelse for å delta i yrkeslivet og arbeidsdeling i hjemmet. Sterkt knyttet til dette var kravet om fulltids barnehager. De posisjonerte seg i forhold til – og opponerte mot – andre grupperinger i Lillesand, ikke minst Husmorlaget. Den nye kvinnerollen som de representerte, stod i sterk kontrast til etterkrigstidens tradisjonelle husmoridealer. Men kampen ebbet ut på 1980-tallet. Da var viktige kvinnepolitiske krav innfridd, og likestilling på sentrale områder i samfunnet var oppnådd. Kvinnerollen var endret for alltid.

Kilder

- Materiale om Lillesand Husmorlag og Norges Husmorforbund 1970-tallet. Eier: Åse Gjertsen. (Ref.: Lillesand Husmorlag, Gjertsen.)
- «Lillesand Husmorlag 70 år 1922–1992». Stensil, utlånt fra Lillesand folkebibliotek.
- Materiale om Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene 1974–81, som har tilhørt Arna Høegh-Omdal. Eier: Anne Sophie Høegh-Omdal. (Ref.: Kvinnefronten/Xantippene, Høegh-Omdal.)
- Protokoll for Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene 1973–82 og Xantippene, Arbeidsgruppa 1981–82. Eier: Åse Friis Endresen. (Ref.: Kvinnefronten/Xantippene, Friis Endresen.)
- Mappe med materiale om Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene og Agder Litteraturlag, 1975–81. Har tilhørt Reidun Lia. Eier: Per Erik Lia. (Ref.: Kvinnefronten/Xantippene/Agder Litteraturlag, Lia.)
- Intervju 22.02.2012 med Elise Gathe, sentralt medlem av Lillesand Husmorlag og valgt inn i Lillesand kommunestyre i tre perioder fra 1963 for Høyre.
- Intervju 15.08.2012 med Åse Friis Endresen, medlem av Kvinnefronten i Lillesand/Xantippene.
- Intervju 2.07.2013 med Åse Gjertsen, leder av Lillesand Husmorlag 1975–78, og også aktivt styremedlem /medlem før og etter det.

Litteratur

- Blom, I. og Sogner, S. (1999). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-skiftet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Blom, I., Fløystad, I., Irgens, K., Nagel, A.-H., Skiftesvik, K. Hop, Aasen, E. (2007). *Vi var med ... Kvinnekamp i Bergen på 1970-tallet*. Bergen: Bodini Forlag, Bergen Kvinnesaksforening.

- Danielsen, H. (2002). *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*. Oslo: Spartacus.
- Danielsen, H. (red.) (2013). *Da det personlige ble politisk. Den nye kvinne- og mannsbevegelsen på 1970-tallet*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Dannevig, B. (1962). *Husmorskolen på Møglestu 1912–1962*. Arendal: P. M. Danielsens Boktrykkeri.
- Nagel, A. H. (2007). «Veien til Kvinnegruppene, Kvinnefronten og Claragrappa», i I. Blom, I. Fløystad, K. Irgens, A.-H. Nagel, K. Hop Skiftesvik, E. Aasen (2007).
- Tronstad, R. (2013). «Stemmerett forpligter». Kvinner i politiske valg på Agder 1901–1913, i J. Haugen (red.), *Kvinner på barrikadene. Stemmerettsjubileet på Agder*. Kristiansand: Agder Historielag 2013: 45–74.
- Aanesen, E. (red.) (2018). *Vi var mange. Kvinneaktivister fra 70-tallet forteller*. Oslo: Forlaget Oktober.